

УДК 347.92:347.155

Волкова Наталія Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Цивільне законодавство України частково змінило підстави щодо обмеження фізичної особи у дієздатності. Так, чинний Цивільний кодекс України (далі ЦК України), на відміну від ЦК 1963 р., ввів нові підстави для обмеження дієздатності – психічний розлад, азартні ігри, новелою чинного ЦК України є те, що позбавити дієздатності можна і малолітню особу, і неповнолітню особу. Вищевикладеними обставинами й обумовлюється актуальність наукового дослідження щодо визначення підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи при розгляді даної категорії справ.

Стан дослідження теми. Науковим дослідженням підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи через призму розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною займалися багато вчених як радянського так і сучасного періоду таких як В.Д. Блажеєва, І.Н. Пятилетова, Н.В. Комарова, А.В. Усталова, І.В. Удальцова, Ю.С. Червоний, Д.М. Чечот, М.Х. Хутиз, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан та інші. У зв'язку з недостатністю досліджень у правовій доктрині, питання, пов'язані з розглядом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи взагалі та визначення підстав даної категорії справ, зокрема, потребують подальшого наукового осмислення. Оскільки визначення підстав у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи розглядалися через призму визначення статусу фізичної особи, а саме обмеження цивільної дієздатності фізичної особи була предметом низки досліджень вчених як радянської так і сучасної доктрини права, що здебільшого висвітлювався на сторінках підручників з цивільного права.

Метою дослідження є вирішення теоретичних проблем та визначення підстав обмеження ци-

вільної дієздатності фізичної особи, формулювання на цій основі теоретичних узагальнень, розробка практичних рекомендацій з метою удосконалення порядку розгляду та вирішення цивільних справ щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розгляд справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, обмеження неповнолітньої особи у дієздатності, здійснюється судом у порядку окремого провадження відповідно до глави 2 розділу IV ЦПК України [1].

Так ст. 36 ЦК України передбачає, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [2]. Суд може також обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим самим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. ЦК України передбачає, що при наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи (віком від 14 до 18 років) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права (ч. 5 ст. 32 ЦК України).

Цивільна дієздатність – це здатність фізичної особи своїми діями набувати цивільних прав і самостійно (власними діями) їх здійснювати, створювати для себе цивільні обов'язки і самостійно їх виконувати (ст. 30 ЦК України). Таким чином, цивільна дієздатність пов'язується із якістю психо-

моторної діяльності й, зокрема, з психічним станом людини. Лише здатна усвідомлювати значення своїх дій людина може належним чином здійснювати свої права та виконувати прийняті юридичні обов'язки. Найбільш істотними елементами змісту дієздатності людини є можливість самостійного вчинення правочину (правочиноздатність) і можливість нести самостійну майнову відповідальність (деліктоздатність).

Дієздатність пов'язана з виконанням людиною вольових дій, що припускає досягнення певного рівня психічної зрілості. Цивільний кодекс України у якості критерію набуття людиною можливості власними діями здобувати для себе права і нести обов'язки передбачає досягнення певного віку. Повна дієздатність визнається за повнолітніми фізичними особами, тобто тими, хто досяг вісімнадцятирічного віку. Допускається декілька винятків із цього правила: повна дієздатність виникає у фізичної особи і до досягнення вісімнадцятирічного віку у випадках: по-перше, одруження особи, яка не досягла 18 років, якщо їй у встановленому законом порядку надано право на шлюб, по-друге, якщо до досягнення 18-річного віку жінка народила дитину, а чоловік записаний батьком дитини, а також у разі так званої емансипації фізичної особи (ст. 35 ЦК України).

Після досягнення 14-річного віку неповнолітній наділяється правом вчиняти самостійно будь-які правочини, за умови письмової згоди його законних представників. Згода може бути одержана як до вчинення правочину, так і у вигляді письмового схвалення вчиненого правочину. Неповнолітні у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років мають право самостійно і без згоди законних представників, крім правочинів, що вчиняються малолітніми, розпоряджатися власним заробітком, стипендією або іншими доходами; здійснювати права автора творів науки, літератури або мистецтва, винаходу або іншого результату своєї інтелектуальної діяльності, який охороняється законом; відповідно до закону вносити вклади у фінансові установи і розпоряджатися ними, а також після досягнення 14 років бути засновниками або членами юридичних осіб (ст. 32 ЦК України). Право здійснення вказаних правочинів означає наділення неповнолітніх певним обсягом дієздатності, що дозволяє говорити про їх часткову дієздатність. Підтверджується це і покладанням на неповнолітніх самостійної майнової відповідальності за укладені ними угоди, а також за заподіяння шкоди. Неповна дієздатність неповнолітніх дозволяє більш детально оцінювати їх рівень зрілості, готовності до самостійної участі у цивільному обігу. Найбільш істотним елементом неповної дієздатності неповнолітнього є право

розпорядження власним заробітком, стипендією та іншими доходами. У даному випадку неповнолітній діє виключно на власний розсуд і витрачає кошти, зароблені ним самостійно. Це максимально зближує становище неповнолітньої і повністю дієздатної особи. Практика, що склалася, виходить з буквального тлумачення норми закону, що надає неповнолітньому таке право, і встановлює, що мова йде тільки про вже зароблені і одержані кошти. Разом з тим, можлива ситуація, коли неповнолітній нерозумно витрачає зароблені кошти. У цьому випадку законні представники або орган опіки і піклування мають право втрутитись і клопотати перед судом про обмеження або позбавлення неповнолітнього права самостійно розпоряджатися власним заробітком або стипендією. Наприклад, усю зарплату неповнолітній витрачає на купівлю компакт-дисків з записами улюблених пісень, нічого не залишаючи на інші потреби. Навпаки, розумна трата коштів, обґрунтоване їх вкладення дозволяють батькам ставити перед органами опіки і піклування питання про дострокове наділення неповнолітнього, за наявності передбачених у законі умов, дієздатністю в повному обсязі – емансипації.

З досягненням 18-річного віку, а також у вже розглянутих випадках, дієздатність громадян виникає в повному обсязі. На зміст дієздатності більше не впливають вікові фактори, однак здатність громадянина до вольових усвідомлених дій може бути порушена внаслідок захворювання або зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами. За наявності вказаних проявів необхідно захистити майнові інтереси такого громадянина або інтереси його сім'ї. Зазначеній меті служить визнання громадянина недієздатним чи обмеження дієздатності громадянина, який зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами в судовому порядку.

Відповідно до ст. 36 ЦК України підставами для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи є психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними та зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим самим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Таким чином, ЦК України ввів нову підставу для визнання особи обмежено дієздатною, яку не передбачав ЦК УРСР 1963 р., – психічний розлад, який суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Це стосується осіб, які хворіють психічною хворобою, наприклад тяжкими формами шизофренії, оліго-

френії та ін. Психічні захворювання – це хвороби головного мозку, що виявляються у різних розладах психічної діяльності – продуктивних (марення, галюцинації, афективні розлади) та негативних (випадіння або ослаблення психічної діяльності), а також загальних змінах особистості [3, с. 316-325].

Крім, того необхідно звернути увагу, що така підстава як азартні ігри, для визначення фізичної особи обмежено дієздатною, з'явилась не так давно, а саме відповідно з внесенням змін до ст. 36 ЦК України Законом України від 21.02.2012 року № 4416-VI [4].

Зловживання громадянином спиртними напоями або наркотичними засобами саме по собі достатньо свідчить про необхідність втручання в його дії з боку держави, однак цивільне право не має на меті лікування осіб від алкоголізму чи наркоманії, як і не має на меті покарати їх за подібні зловживання. Регулювання майнових стосунків у ситуації з громадянами, які зловживають спиртними напоями і наркотичними засобами, припускає втручання держави тільки за умови, що цей громадянин своїми діями ставить у скрутне матеріальне становище себе або свою сім'ю. Таким чином, обмеження дієздатності має на меті захист майнових інтересів сім'ї та конкретної людини [5, с. 35].

Вирішуючи питання про те, чи призводить зловживання громадянином спиртними напоями до скрутного матеріального становища його сім'ї, суди часто порівнюють заробітну плату заявника та заінтересованої особи. При цьому може виявитись, що в заявника вона набагато більша, ніж у заінтересованої особи. Але все ж таки якщо суд встановить, що особа здійснює відчуження майна, витрачає заробітну плату на придбання спиртних напоїв, і в зв'язку з цим знаходиться на утриманні заявника, він може обмежити її в дієздатності [6, с. 47-48].

Під зловживанням слід розуміти систематичне пияцтво, а також надмірне вживання алкоголю, наркотиків. Перше означає залежність людини від алкоголю – хворобу, друге – непомірність при вживанні алкоголю, відсутність культури вживання алкогольних напоїв. Є випадки ускладнення хворобливого стану людини внаслідок вживання алкоголю, що виявляється у її агресивності, схильності до буйства [7, с. 95]. Р.Б. Шишка не погоджується з фразою про надмірне вживання наркотиків. Таке можливо лише за умови легалізації приймання наркотиків, наприклад, легких, як це зроблено у Голландії. Оскільки в Україні це заборонено, то слід говорити про немедичне приймання наркоти-

ків – вживання їх без рецепту лікаря і придбання у встановленому законом порядку. В даному випадку цивільне законодавство встановлює імперативи придбання, вживання наркотичних лікарських препаратів. Стосовно токсичних речовин позиція повинна бути однозначна – всяке їх внутрішньоутробне чи зовнішнє вживання повинно оцінюватись суспільством як протизаконне [8, с. 259].

Варто відзначити, що на відміну від ст. 15 ЦК УРСР перелік фактичних підстав обмеження у дієздатності доповнено зловживанням токсичними речовинами.

Вживання токсичних речовин може призводити до різних короткотермінових суб'єктивно позитивних психічних станів, які супроводжуються множинними психічними та соматоневрологічними розладами з порушенням поведінки та соціальним зниженням. Токсикоманія супроводжується ейфорією та певними змінами свідомості. Токсичні речовини за інтенсивністю та якістю дії можуть викликати різні відчуття. Одні (снотворні) викликають переважно тілесні відчуття, інші (галюциногенні) – психічні. При прийнятті деяких речовин (опіатов) відмічається змішаний ефект. Ступінь і форма змін свідомості залежить від дози речовини [9, с. 113-115; 10, с. 95].

Перелік підстав для обмеження дієздатності фізичних осіб в законі невичерпний. Так, крім зазначених підстав, у сучасних умовах можна говорити також про введення додаткових підстав, зокрема, поставити в скрутне матеріальне становище свою сім'ю можна і невтримним колекціонуванням тощо. Так, наприклад, С. Слободян вважає, якщо особа регулярно витрачає великі суми грошей на благодійництво, то вона теж може довести власну сім'ю до скрутного матеріального становища. У цивільному праві деяких розвинутих країн однією з підстав визнання особи обмежено дієздатною є марнотратство. Марнотратом у юридичному розумінні визнається особа, яка через слабкість характеру та легковажність не може протистояти спокусам і так нерозумно витрачає своє майно, що ризикує залишити себе та своїх близьких без коштів для існування. Таким чином, під поняття марнотратства може підпадати будь-яке витрачання майна особою, що призводить її та її сім'ю до скрутного матеріального становища [11, с. 32].

Висновки. Враховуючи розширене тлумачення статті 36 ЦК України, можна дійти висновку, що в сучасних умовах можливо обмежити дієздатність фізичних осіб і у вищезазначених випадках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Большая медицинская энциклопедия. Том 21. – [3-е изд.]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 560 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження цивільної дієздатності осіб, які зловживають азартними іграми : Закон України від 21 лютого 2012 року № 4416-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 42 – Ст. 522.
5. Волкова Н.В. Цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Н.В. Волкова. – О., 2008. – 213 с.
6. Житкевич Л. Ограничение дееспособности граждан, злоупотребляющих спиртными напитками / Л. Житкевич, Ю. Лутченко // Социалистическая законность. – 1984. – № 8. – С. 46-48.
7. Цивільне право України : підручн. : у 2-х кн. / О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Кн. 1. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 864 с.
8. Шишка Р.Б. Цивільне право України : курс лекц. : у 6-ти томах. / Р.Б. Шишка. – Т.1. – Х. : Еспада, 2008. – 680 с.
9. Большая медицинская энциклопедия. Том 25.; [3-е изд.]. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 504 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 6. – 2004. – 768 с.
11. Слободян С. Обмеження дієздатності фізичних осіб: Цивільно-правові проблеми / С. Слободян // Юридичний журнал. – 2004. – № 1. – С. 32-33.

Волкова Наталія Василівна

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню підстав обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. З урахуванням аналізу норм національного законодавства, основних доктринальних підходів та правозастосовної практики, визначено та проаналізовано підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та виявлено проблематику й особливості практичного застосування даних підстав при розгляді справ в цивільному судочинстві.

Ключеві слова: дієздатність, обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, обмеження неповнолітньої особи у дієздатності, судовий розгляд, цивільне судочинство.

Волкова Наталия Васильевна

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВАНИЙ ОГРАНИЧЕНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ДЕЕСПОСОБНОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА ПРИ РАССМОТРЕНИИ ДЕЛ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена комплексному исследованию оснований ограничения гражданской дееспособности физического лица. С учетом анализа норм национального законодательства, основных доктринальных подходов и правоприменительной практики, определены и проанализированы основания ограничения гражданской дееспособности физического лица и выявлено проблематику и особенности практического применения данных оснований при рассмотрении дел в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: дееспособность, ограничение гражданской дееспособности физического лица, признание физического лица недееспособным, судебное разбирательство, гражданское судопроизводство.

Volkova Natalia Vasilievna

REGARDING DETERMINING THE ELIGIBILITY RESTRICTIONS OF CIVIL CAPACITY OF NATURAL PERSONS IN CASES IN CIVIL PROCEEDINGS

The article is devoted to the integrated study of the grounds for restrictions of civil capacity of natural persons. Considering the analysis of national legislation, the main doctrinal approaches and practices, identified and analyzed the Foundation of the limitations of civil capacity of natural persons and identified the problems and peculiarities of the practical application of these grounds in cases in civil proceedings.

Keywords: capacity, limitation of civil capacity of natural persons, the restriction of minors in adult court proceedings, civil proceedings.